

СФБМ – Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: У 2 т. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя Бруўкі, 2008. – 672 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс, 1986 – 1987. – т. 1 – 4.

Natalia Koch

Cognitive reality of the category «the people who pay a tribute» in the Eastern Slavs' language picture of the world

The article presents the attempt of interpretation of the problem «freedom – slavery» through diachronic analysis of concept-forming vocabulary of the category «tribute» (zoo-nominations are in its basis), that reflects axiological sets of the Eastern Slavs' society of the XI – XVII cc.

Key-words: the Eastern Slavs' conceptual-language picture of the world, categorization, concept-forming vocabulary, diachronic analysis.

Олексій Бумов

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ ЗАГАДЦІ

Статтю присвячено аналізу концептуальних метафор в давньоанглійській загадці. Розглянуто механізм метафоризації та його функціональну природу. Окреслено базові домени, що стали джерелом метафоричних перенесень.

Ключові слова: загадка, концептуальна метафора, домен, геіштальт, реціпієнтна зона, донорська зона.

Давньоанглійська загадка є здебільшого коротким віршем, у якому адресат має визначити відповідний денотат-розгадку, зашифрований у метафоризованій формі. Загадки охоплюють досить великий обсяг тем і зображують найяскравіші реалії життя давньоанглійського періоду. Загадка як жанр художньої творчості не лише заохочувала читача сприймати світ в іншому ракурсі, а й сприяла його інтелектуальному розвитку та виконувала виховну функцію. Незважаючи на те, що давньоанглійська загадка часто мала в першу чергу розважальний статус, вона також була способом відображення довкілля та культурних традицій тогочасного англійського етносу.

У науковій літературі наявні чисельні дослідження загадки в її формально-семіотичному, тематично-змістовому та лінгвокультурологічному аспектах (Ю. І. Левін, С. Г. Лазутін, З. М. Волоцька, С. Я. Сендерович, Т. Грін, А. Тейлор, Е. Кьонгес-Маранда та ін.). Деякі дослідники давньоанглійських загадок (А. Тейлор, Дж. Портер, Р. Джорджес, А. Дандес та ін.) зосереджують увагу на їхній тематичній класифікації, описують їхній зв'язок із іншими фольклорними жанрами та висвітлюють семіотичну й логічну природу такого типу тексту.

Проте в названих дослідників розроблення проблем загадки має фрагментарний характер і не є комплексним. У сучасному мовознавстві виникає нагальна потреба дослідження продуктів усної народної творчості під кутом зору відтворення в ній етнічної свідомості, характеру народу, його культури. Загадка як семіотичний та культурний продукт відображає світогляд, спосіб мислення та культурні традиції. Здавна відповідь на неї «здебільшого визначала подальшу долю людини: її життя, смерть, добробут. Загадка мала іноді й ритуальний характер, а в сучасному світі вона перетворилася на предмет інтелектуальної розваги, гри, переважно дітей» [4, с. 206]. Навіть за наявності значного обсягу загадок спроба алгоритмізації процесу відгадування є не легкою, оскільки «саме на прикладі загадки можна виразно побачити усе свавілля людського мислення, зокрема мовного, та його небажання вкладатися в певні межі та рубрики» [2, с. 284]. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення давньоанглійської загадки як результату творчого переосмислення народом довкілля, внутрішнього досвіду людини в розрізі новітніх лінгвістичних напрямів та концепцій.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз когнітивної структури давньоанглійської загадки на підставі опису механізму метафоризації та його функціональної природи. Ми вважаємо аналіз концептуальних метафор у давньоанглійській загадці першим кроком до більш ґрунтовного та усебічного вивчення англійської загадки в ракурсі когнітивних механізмів в етнічній свідомості носіїв мови. Матеріалом дослідження послужили 99 давньоанглійських загадок, вилучених із Інтернет-джерел [7], та матеріали тлумачного словника англійської мови Longman Dictionary of Contemporary English [8].

Головним методом дослідження стало метафоричне моделювання, розроблене американськими дослідниками Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, які розуміли метафору як явище, що «пронизує наше повсякденне життя, причому не лише мову, а й мислення та діяльність, адже наша понятійна система, у межах якої ми думаємо та діємо, за своєю суттю є метафоричною» [1, с. 25]. Метафора відображає процес пізнання світу, є найпродуктивнішим творчим засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, уподібненої до неї в якомусь відношенні. Концептуальна сфера (домен), що постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названа джерелом (source domain), або донорською зоною. Сфера, яка запозичує знаки із джерела, є мішенню (target domain), або реципієнтною зоною [5, с. 102].

Метафора є одним із найважливіших механізмів побудови давньоанглійських загадок, надаючи їм експресивності та образності. Метафора в загадці також може служити чинником шифрування «із метою сховати від адресата істинну інформацію, але зробити це майстерно, щоб усе ж таки надати співрозмовникові можливість розгадати загадку» [4, с. 206]; або чинником підказки, що реалізується певним набором тактик (схожості ситуацій, пропозиціоналізації, гіперонімії, тощо).

У результаті аналізу наявних давньоанглійських загадок було виділено кілька чітко окреслених донорських зон метафоризації, які охоплюють спектр найбільш знакових та найбільш зрозумілих і опанованих реалій тогочасного життя.

З огляду на антропометричність мови, відповідно до якої «знаки, що представляють людину, її тіло, властивості, дію, поведінку й інші ознаки, застосовуються на позначення інших предметних сфер» [6, с. 31], найбільш поширеним принципом поєднання двох зон – донорської та реципієнтної – є антропоморфізм як семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким донорською зоною є суперконцепт ЛЮДИНА [3, с. 381], що посідає центральне місце серед інших, надаючи чимало знакових ресурсів для метафоричного перенесення. Цей суперконцепт представлений кількома доменами. Зокрема, доволі поширеними є назви частин тіла на позначення реципієнтних зон артефактів. Так, у загадці *Head down, nosing, I belly the ground* (*Опустивши голову донизу, я рухаюся вперед, тягнучи живіт по землі*) розгадка *плуг* постає в образі ЛЮДИНИ, завдяки уподібненню його частинам людського тіла. Підказку в цій загадці реалізовано через тактику пропозиціоналізації, що «представляє в тексті загадки певні компоненти структур репрезентації знань, що спрямовують увагу адресата на істинні, об'єктивні риси денотата, який є відгадкою» [4, с. 214]. У представленій загадці такими рисами є предикати, локативи та об'єкти: *My master lifts me and lowers me and rams me down into the ground* – *Мій господар піднімає та опускає мене і занурює мене в землю*; *I am a ground-skulker* – *Я крадькома пробіраюся землею*. Загалом, увазі адресата пропонується чіткий сценарій, у якому детально описано процес оранки – одного із поширених видів занять у тогочасному суспільстві.

У деяких інших загадках метафоричне шифрування знаками донорської сфери ЛЮДИНА «відбувається шляхом аналогізації частин тіла з частинами денотата-відгадки» [4, с. 209]. Так, у загадці про *фортецю* її внутрішній двір позначено як живіт, що дає змогу встановити розмір та призначення денотата: *My belly is great* – *Мій живіт (двір) великий*, тобто може вмістити велику кількість людей (воїнів). Внутрішній двір фортеці в цій загадці – це вмістище, у якому може сховатися велика кількість людей. Тактику пропозиціоналізації у представленій загадці реалізовано через набір предикатів, що дають змогу отримати чітке уявлення про призначення денотата: *I spit forth spears* – *Я випльовую стріли*; *I swallow battle weapons* – *Я ковтаю бойову зброю*; *I guard a full flock of old treasures* – *Я охороняю велику кількість старовинних скарбів, де старовинні скарби* – вірогідно, життя або добробут тих, хто знайшов притулок у фортеці. У загадці про *стис* спостерігаємо кілька назв частин тіла: *My neck is slim, my head is bright and my sides are dun* – *Моя шия струнка, голова яскрава, а боки сірувато-коричневі*. Шифрування денотата-відгадки метафоричними найменуваннями частин тіла супроводжується підказкою, репрезентованою якісними характеристиками та зоровими гештальтами (*bright, slim, dun*).

В окремих загадках донорськими доменами для їхніх розгадок є вербалізовані найменування осіб. *Лисиця* у загадці постає воїном: *I am a warrior* – *Я – воїн*, причому в представленому прикладі подано описовий портрет денотата із вказівкою на його істинні риси: *I have a white throat. My head and sides are tawny. Two ears tower above my eyes* – *Я маю біле горло. Моя голова та боки темно-жовтого кольору. Два вуха піднімаються над очима*. Із воїном також порівнюється *перо для писання* та *вогонь*, причому в загадці про останній подано два можливі сценарії «поведінки» денотата: в обережних руках він приносить користь хазяїну, наповнюючи оселю теплом, тобто є другом; а при необачному використанні може зруйнувати оселю, тобто перетворюється на ворога. У загадці про *відра* та *коромисло*: *Captives, prisoners of war bound together as one* – *Бранці, зв'язані один з одним в єдине ціле відра*, що висять на коромислі представлені як зв'язані люди в полоні. Метафорична

підказка тут відбувається за рахунок подібності двох портретів (зв'язані бранці та наповнені водою відра, причеплені до коромисла). В іншій загадці *спис* ототожнено зі слугою, що віддано служити своєму пану: *I serve my lord – Я служу своєму пану*; або *My lord bears me bound for war – Мій пан несе мене на війну*, де *пан* – це сам воїн, що бере участь у бойових діях.

У деяких загадках доволі розповсюдженим є використання назв спорідненості для позначення денотатів-відгадок. Наприклад, *I am a mother to billion creatures – Я – мати мільярдів створінь (Вода – Мату)*; *The moon is my father, the sea is my mother, I have a million brothers – Місяць – мій батько, море – моя мати, я маю мільйон братів (Місяць – Батько, море – мати, хвилі – брати)*; *I was an orphan before I was born – Ще до народження свого я був сиротою (Зозуля – Сирота)*. Підказку в наведених загадках реалізовано за допомогою подібності сценаріїв (пор. життя зозулі, що підкидає пташенят у гнізда до інших птахів, та життя сироти, що виховується в сиротинці чи прийомній родині), гіперболізації (*billion creatures, million brothers*) та дифузній метафорі, що зашифровує процес утворення хвиль. У багатьох випадках загадки представлені у формі розповіді від першої особи із частим уживанням особового займенника *I* та присвійного *my* на позначення неістот. Часте звернення до персоніфікації сприяє виконанню загадкою однієї зі своїх основних функцій – увиразнення образу денотата.

Подекуди слова, що позначають психоемоційний стан людини, також є джерелом метафоричних перенесень. Приміром, у загадці про *книгу* розгадка ототожнено із почуттям захоплення: *I am lady's delight – Я – захоплення жінки*, а *чорнила* – із задоволенням: *I am a high pleasure for my lord – Я – велике задоволення для свого пана*. Цікавою в цьому контексті є загадка про *місяць*, який є радістю для грабіжника: *I am a plunderer's joy – Я – радість грабіжника*. Тут шифрування здійснено на підставі дифузної метафори (більшість злочинів скоєно в темряві, при світлі місяця).

Значний обсяг досліджених нами загадок ґрунтується на уподібненні артефактів, природних явищ, натурфактів ІСТОТІ. У таких загадках суб'єкт не є чітко окресленим, його часто зашифровано в метафоричних предикатах – знаках концепту ІСТОТА. Причому, у деяких загадках шифрування ґрунтується на цілком реальному сценарії, що репрезентує «дії» денотата-відгадки. У загадці *I saw a wonderful creature carrying light plunder between its horns (Я побачив чудове створіння, що на рогах своїх віднесло денне світло)* можна простежити чіткий сценарій зміни дня ніччю. Окрім цього, підказку в цій загадці реалізовано через гештальтний образ місяця як тварини, що має роги. У загадці про *граблі* вони є «дивним» створінням (ця якісна характеристика, скоріше, відволікає увагу адресата від добре відомого предмета побуту), наприклад: *I saw a strange creature that feeds the cattle – Я побачив дивне створіння, що годує худобу*. Ця загадка також містить детальний опис такого «створіння», у якому перераховано основні функції цього побутового знаряддя (*a useful slave, it scruffs the ground, scratches plants or drags fields – корисний раб, він «розрізає» землю, зішкрібає рослини або волочить по полем*). У загадках, що містять метафоричні перенесення із донорської зони ІСТОТА, створіння отримують гіперболізовані фантастичні характеристики. Наприклад, у загадці про *природу* денотатові надано таку характеристику: *I am brighter than the moon, swifter than the sun. I dive under Hell's way and rise up again over heaven's home – Я яскравіша за місяць та швидкіша за сонце. Я занурююся під пекельним шляхом та знову височію над раєм*. У загадці змальовано природу як всеосяжну силу, яку не можна збагнути людським розумом. Така метафоризація, на нашу думку, була спричинена неспроможністю людини раціонально пояснити деякі реалії навколишнього світу. У пошуках відповідей людина зверталася до метафор, створюючи таким чином нові образи.

На відміну від загадок, донорською зоною знакових запозичень яких є ІСТОТА, існує також низка загадок, метафоричне шифрування яких ґрунтується на принципі зооморфізму. Знаковими репрезентантами в таких загадках є метафоричні назви тварин. Такі зооморфні метафори ґрунтуються, зокрема, на уподібненні тварин частинам тіла людини. В одній із таких загадок *зуби* порівнюються з конями: *Thirty white horses on a red hill. First they champ, then they stamp, then they stand still – Тридцять білих коней на червоному пагорбі. Спершу вони жують, потім клацають, а потім завмирають*. Тактика пропозиціоналізації також служить у наведеній загадці чинником підказки й представлена знаками кількісного рівня (*thirty*), якісними характеристиками (*white, red*), локативом (*hill*) та предикатами (*champ, stamp, stand still*). В іншій загадці *ткацький верстат* ототожнено з вовком (*a wolf with four feet – вовк із чотирма лапами*). Тут подано детальний описовий портрет не лише верстата, а й усього процесу ткання: *I saw a wolf held tight by a lamb – Я побачив вовка, за якого міцно трималося ягня, де вовк – верстат, а ягня – пряжа*.

Наступним принципом метафоричного шифрування є побутоцентризм, оскільки «донорськими ознаками є найбільш відомі найменування, які оточують колективного адресата» [4, с. 210]. Побутоцентризм метафори виявляється у використанні господарчої лексики, найменувань одягу та реалій повсякденного життя на позначення природних явищ, артефактів і натурфактів. Так, у загадці

про замок та замкову щілину проведено паралель із роботою коваля: *My head is struck by a forging hammer – По моїй голові б'є кований молот*, де *голова* – це щілина, а *молот* – ключ. У деяких загадках є згадки про предмети побуту, зокрема для порівняння денотата з ними: *I am harder than steel, sharper than salt and dearer than light – Я твердіша за сталь, різкіша за сіль та дорожча за світло (Природа)*. Іноді в загадках спостерігаються різні синоніми поняття ОСЕЛЯ, зокрема в загадці про рибу та річку: *My house is loud. I die without my home. I am mute in this dwelling place (Мій будинок гучний. Я помираю без мого дому. Я німа у цій оселі)*, де ріка уподібнюється до будинку – оселі, де водиться риба.

Проаналізувавши концептуальні метафори в давньоанглійських загадках, зазначимо, що така широка палітра метафор свідчить про високу образність мислення тогочасного носія мови. Добираючи джерела для метафоричних перенесень, він передовсім ґрунтувався на добре відомих і зрозумілих поняттях, які ставали знаряддям метафоричного шифрування й водночас служили інструментами підказки для адресата. Проаналізовані зразки давньоанглійських загадок дають змогу отримати певні уявлення про особливості культури, побуту та способу мислення тогочасних носіїв мови. У результаті аналізу було виокремлено декілька донорських зон, що стали джерелом метафоричних запозичень, а саме ЛЮДИНА, ІСТОТА, ТВАРИНА, ПОБУТ. Здійснене дослідження стане підґрунтям для подальшого комплексного аналізу семіотичної природи англійських загадок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф, М.Джонсон // – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
2. Левин Ю. И. Семантическая структура загадки /Ю. И. Левин // Паремииологический сборник. – М., 1978. – С. 283–313.
3. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики /Е. В. Рахилина // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 370-388.
4. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (когнітивний та етнокультурний аспекти) /О. О. Селіванова. – Київ –Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: (напрями та проблеми) /О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К, 2008. – 712 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля.–К, 2006. – 716 с.
7. <http://www2.kenyon.edu/AngloSaxonRiddles/texts.htm>
8. Longman Dictionary of Contemporary English. 5th Edition. – Longman. Pearson, 2005.

Oleksiy Butov

Conceptual metaphor in the Old English riddle

The article deals with the analysis of conceptual metaphors in Old English riddles. The study focuses on the mechanism of metaphorization and its functional nature. The article provides an outline of several conceptual domains which became sources of metaphors.

Keywords: riddle, conceptual metaphor, domain, gestalt, source domain, target domain.

Оксана Гураль

КОНЦЕПТ ПЕРСОНАЖА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТВОРУ: СТРУКТУРА І КОМБІНАТОРИКА

Стаття присвячена проблемі персонажа постмодерністського твору, як вигаданої особистості, що є втіленням вищої категорії актанта та текстовим конструктором водночас. Застосовуючи образ-схеми шлях, контейнер, частина-ціле, зв'язок, вертикаль для аналізу концепту персонаж, автор розкриває особливості його структури та суть його основних концептуальних складових.

Ключові слова: персонаж, актант, несправжня особистість, концепт, текст, образ-схема.

Проблема вивчення концепту персонаж як вигаданої особистості в межах віртуального світу художнього тексту заслуговує уваги в контексті антропологічної спрямованості сучасних лінгвістичних досліджень, адже «гносеологічним та комунікативним центром дискурсу і тексту є людина, її індивідуальна свідомість» [12, с. 228]. Персонаж – основна категорія наративу [19, с. 116] та частиною системи трьох антропоцентрів художнього твору автор-персонаж-читач [3; 6; 12; 15].